

Valodu kontakti: vārdu krājuma paplašināšana

1. Lēni un iedziļinoties izlasi teksta fragmentu no valodnieces Dainas Nītiņas grāmatas “Valodniecības jautājumi”!

Viens no svarīgākajiem valodu pārmaiņu iemesliem ir valodu kontakti, valodu un dialektu mijiedarbība. Jau kopš senatnes valodu sakari pastāv dažādās formās, un kontaktu rezultātā radušās pārmaiņas ir daudzveidīgas un sarežģītas. Var runāt par 3 galvenajām valodu kontaktu izpausmēm:

- (1) aizgūšana un aizguvumi,
- (2) interference,
- (3) valodu krustošanās un sajaukšanās.

Valodām kontaktējoties, tiek pārņemti dažādi vārdi un vārdu savienojumi, rodas **aizguvumi**, turklāt kāda no valodām ir aizguvēja, savukārt kāda cita tiek izmantota kā donorvaloda jeb devējvaloda. Šīs attiecības ir atkarīgas gan no reģiona, gan laikposma, gan valodas izmantošanas jomas (sadzīve, mūzika, sports, modernās tehnoloģijas u. tml.). Ja savulaik Eiropā daudz aizguvumu citām valodām ir devusi latīņu, franču, itāliešu, vācu valoda, tad mūsdienās strauji ir pieaugusi angļu valodas loma. Taču mūsdienu angļu valodā pašā ir tikai ap 30 % anglosakšu cilmes vārdu, jo normaņu iekarojums 11. gadsimtā noveda pie tā, ka angļu valodā ieplūda liels skaits romāņu cilmes – franču un latīņu – vārdu.

Ir aizguvumi, kuri sastopami daudzās viena areāla valodās; tos sauc par internacionālismiem: *demokrātija, universitāte* u. c. Turklāt katrai valodai ir savi unikāli, ar tās vēsturi saistīti aizguvumi. Tā, latviešu valodā sastopami aizguvumi no ģermāņu, slāvu, somugru un citām baltu valodām, piemēram, no lībiešu vai igauņu valodas latviešu valodā aizgūti vārdi *puisis, puika, sēne, pīlādzis* u. c.

Savukārt krievu valodai raksturīgi aizguvumi no franču, vācu, tjurku valodām. Tjurku izcelsme ir, piemēram, krievu valodas vārdiem башмак [zābaks], лошадь [zirgs] u. c. Aizguvumi rodas vai nu tieši, vai netieši ar kādas citas valodas starpniecību, piemēram, latviešu valodā aizguvumi no latīņu, franču vai kādas citas valodas savulaik ienākuši vācu vai krievu valodas ietekmē: *grāmata, kartupelis* u. c. vārdi. Apzīmējums capaй [šķūnis] krievu valodā ienācis no persiešu valodas ar tatāru valodas starpniecību.

Raksturīgi ir vārdu jeb leksiskie aizguvumi, taču aizgūšana var skart arī fonētisko un gramatisko sistēmu. Piemēram, sakarā ar citvalodu vārdu aizgūšanu tikai 19. gadsimtā latviešu valodā ienāk un nostiprinās fonēmas *f* un *h*, kas sastopamas

tikai svešvārdos: *fabrika, fantāzija, himna, humāns*. Latviešu valodai, tāpat kā arī krievu valodai, nav pašai savu nelokāmu lietvārdu. Tie ienākuši un nostiprinājušies tikai kā aizguvumi: *kino, metro, frotē, haki, eiro* u. c. Lībiešu valodas ietekmē latviešu valodas lībiskajās izloksnēs vērojama sieviešu dzimtes formu zušana un tiek vispārināta vīriešu dzimte, piemēram, *zeme ir slapjš, vel tie zemens nav gatav* [zeme ir slapja, vēl tās zemenes nav gatavas] Dundagā.

Ja cilvēki prot un lieto divas, trīs vai pat vairākas valodas, veidojas tādas valodu kontaktu formas kā divvalodība jeb bilingvisms, trīsvalodība vai daudzvalodība. Šajā situācijā rodas valodas pārmaiņas, kuras mēdz dēvēt par **interferenci** (no latīņu *inter* 'starp' + *ferens* (*ferentis*) 'nesošs, pārnesošs' – atkāpes no valodas normām, kuras rodas citas vai citu valodu lietošanas ietekmē). Ar interferenci parasti saprot novirzes no dzimtās valodas normām kontaktvalodas ietekmē. Interferences pēdas vērojamas latviešu valodā krievu un pēdējā laikā arī angļu valodas iespaidā. Spilgti angļu valodas interference izpaužas, piemēram, Amerikas latviešu runā.

Kopš senajiem laikiem līdz mūsdienām notiek valodu **krustošanās** un **sajaukšanās**, kuras gaitā rodas un veidojas jaunas valodas. Tā, latīņu sarunvalodai jeb tā saucamai vulgārajai latīņu valodai sajaucoties ar gallu valodu, ir veidojusies franču valoda. Valodu krustošanās ceļā ir veidojušās visas romāņu valodas, bulgāru un daudzas citas valodas. Piemēram, jidišs, pie ģermāņu valodu grupas piederoša valoda, ir radusies 10.–13. gadsimtā uz vācu valodas dialektu pamata, tiem sajaucoties ar senebreju, slāvu un citu valodu elementiem.

Runājot par valodu kontaktiem, valodu sajaukšanos un krustošanos, tiek lietoti tādi apzīmējumi kā:

- substrāts (latīņu *sub* 'zem; pie' + *stratum* 'slānis') – pēdas, ko ienācēju valodā atstājusi kādreizējo vietējo iedzīvotāju valodas ietekme, piemēram, latīņu un gallu valodai krustojoties, uzvarēja latīņu valoda, taču tā tika pārveidota pēc gallu parauga, kas izpaužas kā gallu valodas elementi jeb substrāts franču valodā;
- superstrāts (latīņu *super* 'pār; virs' + *stratum* 'slānis') – pēdas, ko vietējo iedzīvotāju valodā atstājusi iekarotāju vai citu ienācēju, vai arī tajā pašā teritorijā dzīvojošas tautas valoda, piemēram, var runāt par lībiešu valodas superstrātu latviešu valodas lībiskajās izloksnēs;
- adstrāts (latīņu *ad* 'pie' + *stratum* 'slānis') – valodas parādības, kas radušās citas valodas ietekmē, abu valodu iedzīvotājiem ilgstoši dzīvojot līdzās un uzturot regulārus kontaktus, piemēram, zviedru adstrāts somu valodā. Par adstrātu var runāt valstu pierobežu teritorijās, kur īpaši intensīvi notiek valodu mijiedarbība, aizgūšana un interference.

Vārdnīca

Vārds vai vārdu savienojums	Skaidrojums
dialekts	valodas paveids, kas nostiprinājies noteiktā reģionā
mijiedarbība	iedarbība vienam uz otru

2. Vispirms izraksti no teksta tos vārdus, kurus tu līdz šim neesi dzirdējis un nesaproti to nozīmi!

3. Pēc tam izraksti no teksta tos svešos vārdus, kuru nozīme šajā tekstā ir izskaidrota (raksti vārdus kopā ar skaidrojumu)!

4. Atrodi skaidrojumus tiem vārdiem, kurus tu izrakstīji vispirms! Izmanto visu iepriekšējo pieredzi, ko esi ieguvis darbā ar nezināmas nozīmes vārdiem!